

[0510] FRYSK *KIER(RE)BûK*, HOLLÂNSK *KIEREBOE*

By myn witten bistiet der oant nou ta gjin ôflieding fan de namme fan de fordekwein op fjouwer tsjillen mei in bak op rimen dy't efteryn in doar hat, yn it Frysk *kier(re)bûk*, yn it Hollânsk *kiereboe*.¹ It Fryske wurd hat neffens it *FriW* de klam op *kier-*, neffens de dêr jowne foarmen (ek) útsprutsen as [kîr]. It âldste datearre fynplak is oant nou ta fan 1749 yn in Frysk kleurde Hollânske tekst fan B. Bornius Alvaarsma, t.w. *De winter* (sjoch s. 86 fan *Estrik* 21); dêr fine we de foarm *kierebuik* mei dêrby oantekene: 'een boere rytuig in Friesland gebruikelyk'. S.J. van der Molen hellet yn syn stik *Boerewein wurdt ûngemurken wei* (LC 15-9-1969), werprinte op s. 51ff. fan *Ta de Fryske folkskunde II* (= *Estrik* 48, Grins 1974) rigel 418 út *De burkerij*² fan 1774 oan, dêr't we de foarm *Kjierreboek* fine. Trochdat Obe Postma datselde fynplak neamt op s. 24 fan *De Fryske boerkerij en it boerelibben yn de 16e en 17e ieu* (Snits [, 1937]) liket Van der Molen to tinken dat Postma it bistan fan de kiebûk al set yn de 16de en de 17de ieu. Van der Molen skriuwt nammentlik -skeanprint fan my - 'Mar yn 1780 wie de kjerreboek *noch* yn gebrûk'. Mar út hwat Postma seit meije we perfoarst net bislute dat er it bistan fan kiebûken forleit nei de 17de of 16de ieu. Sa net, wy binne wiis mei de *kierboekwagen* dy't Van der Molen opdjippe út Wumkes syn *Stads- en dorpskroniek* op it jier 1780.

Fan de beide foarmen yn de titel fan dit stikje liket yn alle gefallen it twadde lid fan *kier(re)bûk* etymologysk trochsichtich to wêzen. Dat hat it ek west foar Postma, dy't it forliket mei *buick* yn oare gearsettingen, dy't er foun yn Hollânske stikken út Fryslân ôfkomstich. Dat *bûk* is yn wêzen de 'flier' fan de wein, mar de bitsjutting wreidet him út ta 'flier mei opsteande wanden', dus ta de bak (forl. it WNT op *buik* kolom 1748).

Mar hoe moatte wy oan mei *kier-*? Yn it Skiermountseagersk roun ik oan tsjin *kreukier* 'kroade' en *wipkier* 'wipkarre'. Arne Spenter forklearet dat *-kier* 'karre' as relikt 'eines afries. **kerre* (met *e* < *a* durch Aufhellung), woher afries. **kēre* durch Frühdehnung'.³ Op s. 58 o. w. jowt er it Skm. simplex *kâr* 'karre'. Mei it Lânfrysk soe it Skm. dus dizze parallel hawwe, dat *kier* allinnich biwarre bleaun is yn gearstallingen. Dêrmei soe *kierbûk* as wurd - as saek witte we net - identyk wêze mei it troch Postma op s. 23 o.w. neamde *karre buick* út 'e 16de en/of 17de ieu: spitigernôch neamt er gjin boarnen.

As it foargeande string hâldt, dan moatte wy fêststelle dat de foarm *kier* as simplex it forlern hat fan *karre*, ek op 'e fêstewâl, en dan soe it net sa frjemd wêze dat it yn de gearstalling *kier(re)bûk* op 'en dûr net mear bigrepen is. De Hollânske foarm *kiereboe* moat dêr in forbastering fan wêze: ta in lienoersetting *karrebuik* koe it sa't liket net mear komme.

As it foargeande wierliken string hâldt, hawwe ús foarfaers har dan letter nea ôffrege hwat dat *kier*- wêze koe? We sille it nea witte, mar ik wol hjir wize op in wurd *kier*, haedwurd en eigenskipswurd, dat it *FriW* oanhellet út de skriften fan de bruorren Halbertsma en dat beide kearen brûkt wurdt yn forbân mei in frouljusrêch dy't tige bisjen lije kin: it *FriW* set resp. oer mei 'vorm, beloop' en 'welgevormd'; tsjintwurdich soene we it oantsjutte mei in 'moaije slach yn 'e rêch', 'in goed figuer' of soksahwat. Foar it Hollânsk forwiis ik nei it *WNT* op *keer* (kolom 1970); sjoch ek Franck & Van Wijk op *keer*. Sa't we prate fan in *krompanelen sjees*⁴ Soe men jin ek yntinke kinne dat *kier(re)bûk* field is as 'mei in *kier* yn de *bûk*' resp. 'mei

in kiere bûk'. Dy ûnderstelling is minder frjemd as er op it earste each liket, as we yn H.B. Vos syn *kierboe-biskriuwing* op s. 92 fan *Rijtuigen* (Bussum [, 1961]) lêze, dat rydtúch hat in 'bak, die een bijzonder accent krijgt door de *gebogen bodemlijn*' (skeanprint fan my).⁵ It hat der nei oan west dat ik de lêst jowne forklearring seach as de iennich mooglike, mar troch de etymologyske gearhing mei Postma syn *karre buick* hat de earste by my doch de pré.

Ik moat earlik bikenne dat ik fanwegen de oantsjutting 'Fransch model' yn it *FriW* it komôf fan ús wurd earst socht haw yn Frankryk, dat yn it stik fan rydtúchmeitsjen lang in eareplak ynnommen hat. Ik foun net oars as trije oerienkomstige bylûden yn Frâ. *carabas*; *carrabat* (kara'ba].⁶ Fokalisme en ek de foarm fan de wein skille to folle fan

dy fan ús *kier(re)bûk* as dat men ta sibskip bislute kin. Dêrby wurdt [kara'ba] houden foar in wol yntern-Frânske forbastering fan *char à banc(s)*, sa't dy wein yn Frankryk en dêrbûten, ek to uzes, bikend west hat, dus ek noch mei in anlaut dy't net strykt mei de [k] fan *kier(re)bûk*!

Ja, as it foargeande dan dochs wrychtich string hâldt en men dêrby bitinkt dat de fynplakken fan it Hollânske *kierboe* jonger binne as dy fan Frysk *kier(re)bûk*, dan moat it rydtúch faeks dochs as Frysk bititele wurde, nei't Van der Molen it dy eigenskip mei klam ûntstriden hat (o.w. s.51). En soene wy yn it pear *karrebuick-kier(re)bûk* mear sjen meije as in etymologyske gearhing, dan moat dit weintsje dus yndied pleatst wurde foar de 18de ieu!

Nuver is it dat men yn it *FryW* forgees sykje moat om de wurden *kier* 'bocht', *kier(re)bûk* en *krompanelen*, allegear yn gebrûk nei 1800; yn de *Van Dale* fine we wol *kierboe*!

Súdhorn

Teake Hoekema

N o a t e n:

1. Dêrby slaen ik oer W. Bilderdijk syn op neat groundearre forklearring fan *kierboe* út *kierbus* (neffens B. = keerbus!) 'healwizeling' yn syn *Verklarende Geslachtslijst der Nederduitsche naamwoorden, op stellige taalgronden gevestigd* (A'dam 1832-1834) II s. 67, fan J.J. Wolfs nochris opwaerme yn *De navorscher* 1857 s.316, mar forsmitten fan 'e redaksje, dy't yn 't foarbygean ek de mooglikheit fan komôf út it Russysk neamt, hwat troch wurdboeken fan dy tael net bifêstige wurdt.
2. Forl.J.H. Brouwer syn útjefte as *Magnus-Rige 10* (Boalsert 1963).- Yn leksikografyske gearhing dûkt ús wurd tinkelik foar 't earst op yn E. Wassenbergh syn *Taalkundige bijdragen tot den Frieschen tongval* (1806) s. 49 as 'KIERBOEK, zeker ligt, gemakkelijk en open Rijdtuig op vier wielen.'
3. Op s. 202 fan *Der Vokalismus der akzentuierten Silben in der Schiermonnikooger Mundart* (Kopenhagen 1968).- Forl. Hilg. *keer* (freonlik meideeld fan prof. Nils Århammar).
4. It wurd *krompanelen* haw ik mear as ien kear heard fan ús heit, dy't fan 1878 wie en fan Roardhuzum kaem.

5. It is it weintsje dat Rutger Jan Schimmelpenninck (1761-1825) brûkt hat op syn tochten as lânhearre en dat as *kierboe* bikendstie yn dy femylje, dy't it yn ús tiid skonken hat oan it Ryksmuseum Twenthe to Enschede. De hear H. Hagens fan dat museum wie sa freonlik en wiis my op 'e Oeriselske literatuer oer dit weintsje, dat yn G.J. ter Kuile, *Geschiedkundige aantekeningen op de havezathen van Twenthe* (Almelo 1911, werpr. Hengelo-Arnhem 1974) s. 155 ôfbylde stiet foar de stâl fan it Schimmelpenninck-hûs Nyenhuis by Diepenheim. Us printsje hjir is nommen út J.J. van Deinse, *Uit het land van katoen en heide* (Enschede 1953³) s. 622.
6. Forl. *Larousse du XXe siècle* s.v. *carabas*; s.v. *voiture* stiet in ôfbylding fan sa'n rydtúch (út 1760).